

REFEROINNIN LAAJENTUMAT HÄN-, HE- JA SE-, NE - PRONOMINIEN KÄYTÖSSÄ SIIKAISTEN MURTEESSA

JOHDANTO

Kolmannen persoonan pronomineja käytetään suomen puhekielessä yleiskielestä poikkeavalla tavalla. Yleiskielen kanta luotiin 1800-luvulla, kun suomen kirjakieltä luotiin. Paunosen sanoin »kovakouraiset puutarhurit» rikkoivat kielen syntaktis-tekstuaalista rakennetta, kun *hän* määrättiin viittaamaan ihmisiin ja *se* muihin (1993: 83). Puhekieleen jako ei ole kuitenkaan juurtunut, sillä *hän* voi viitata ihmisten lisäksi eläimiin ja esineisiin, ja *se* ja *ne* ovat ihmisiin viittaamassa hyvin yleisiä. Hakulisen (1988: 56) mielestä *se* ja *ne* tulisikin lukea osaksi persoonapronominijärjestelmää. Suurimmassa osassa murteita pronominit vaihtelevat noudattaen monimutkaista järjestelmää (Laitinen 1995: 41). Tätä vaihtelua aion tarkastella Siikaisten murteen osalta¹.

Koska pronominit *se* ja *ne* ovat melkein kaikissa suomen murteissa *hän-*, *he-*pronomineja yleisempiä, tutkijat ovat yleensä ottaneet lähtökohdaksi *hän-*, *he-*tapausten tarkastelun. Yli-Vakkurin mukaan »*se*-pronomini on yleispronomini, jolla viitataan yleensä puheenalaiseen, *hän*-pronomini on käytöltään tunnusmerkkinen, se antaa monesti lauseeseen lisämerkityksen, joka on luonteeltaan tekstuaalinen taikka ekspressiivinen tai so-

¹ Artikkelin perustuu pro gradu -työhöni, joka valmistui Auli Hakulisen ohjauksessa. Kiitän häntä monista hyvistä kommentteista. Lisäksi apuna ovat olleet Lea Laitinen ja Maria Vilkuna sekä Pirkko Nuolijärvi, joka auttoi keruutavan valitsemisessa ja aiheen rajaamisessa.

siaalinen» (1986: 116). Tämä on minunkin lähtökohtani, mutta tarkastelen *hän-* ja *he-* pronomien rinnalla myös *se-*, *ne-* pronomineja, jotta vaihtelun kaikki piirteet tulisivat näkyviin.

Yli-Vakkurin huomio ei ole yllättävä, koska nämä pronominit ovat Jakobsonin mukaan (1990 [1956]: 388–389) niin sanottuja *shiftereitä*, vaihtelijoita, joilla ei ole koodimerkitystä ilman kommunikaatiotilannetta. Ne toisin sanoen saavat merkityksensä vasta siinä tilanteessa, jossa ne lausutaan. Jakobson tosin puhuu vain ensimmäisen ja toisen persoonan pronomineista, mutta jossain määrin sama pätee myös kolmannen persoonan pronomineihin (Laitinen 1995: 47–51, 60–61).

Kattavaa tutkimusta suomen murteiden kolmannen persoonan pronomien käytöstä ei ole tehty. Vilppula (1989) on käsitellyt aihetta monipuolisesti, mutta hän ei ole pyrkinytkään luomaan yhtenäistä vaihtelun selittävää järjestelmää. Opinnäytetöissä aihetta on lähestytty sekä laajojen murrealueiden (Toivola-Junttila 1966, Makkonen 1967, Tähti 1978) että yksittäisten murteiden tai murrealueiden kannalta (Eväsoja 1976, Mäkipää 1991). Kaikissa opinnäytetöissä on lähdetty liikkeelle jakamalla *hän-*, *he-* esiintymät referaattiin ja välittömään puheeseen. Välittömän puheen esimerkkejä on sitten selvitelty ja syyt *hän-*, *he-* pronomien käyttöön on usein löydetty puhujan ja puheenalaisen suhteesta tai lauseasemasta. Kaikissa näissä töissä on kuitenkin ongelmana se, että esimerkkilauseet ovat kovin lyhyitä. Usein jopa pronominin korrelaatti jää esimerkkijakson ulkopuolelle. Tällöin on mahdotonta sanoa, liittyykö vaihteluun muutakin kuin tuttuus tai sivulauseasema. Lisäksi töiden aineistot ovat pääasiassa vanhusten haastatteluja. Tämäkin saattaa vaikuttaa pronominivaihteluun (ks. seuraavaa lukua).

Kaikkialla suomen murteissa *hän* ja *he* kuuluvat referaattiin (*Kalle₁ sanoi, että hän₁ tulee*) ja vähättelevään puheeseen (*Tiedä häntä*; tarkemmin eri murteiden tilanteesta Vilppula 1989; Suomen murteiden sanakirja s.v. *hän*). Näin on myös tutkimassani Siikaisten murteessa, jossa *hän-*, *he-* pronomineja käytetään myös ns. välittömässä puheessa. Olen ottanut lähtökohdakseni referoinnin, koska se on kaikkialla *hän-*, *he-* pronomien keskeinen esiintymisympäristö. Hypoteesini on, että referointi ja sen laajentumat selittävät välittömänkin puheen esiintymiä. Tätä kautta olen pyrkinyt luomaan yhtenäistä kuvaa pronominivaihtelusta yhden murteen perusteella. Tarkastelutapani on aineistolähtöinen ja kvalitatiivinen. En juuri etsi syitä vaihtelulle esimerkkien ulkopuolelta, joskin omat kontekstitietoni ovat luonnollisesti tulkinnessa mukana.

AINEISTO

Olen kerännyt aineistoni kesällä 1993 Siikaisten yhdestä kylästä, josta isäni oli kotoisin ja jossa yhä asuu paljon sukulaisiani. Vierailin kolmen keski-ikäisen (s. 1934–1940) avio-parin kotona ja nauhoitin keskusteluamme yhteensä neljä tuntia. Aineisto sijoittuu muodollisuudeltaan jonnekin haastattelun ja vapaan keskustelun välille. Se ei ole monologista, kuten monet vanhat murrehaastattelut (Laitinen 1992: 31), mutta tilanne ei ole myöskään aivan luonteva arkitilanne, joka olisi olemassa ilman nauhoitustakin. En ole itse asunut Siikaisissa, mutta olen viettänyt siellä kaikki lapsuuteni kesät. Enää en mielestäni osaa puhua siikaislaisittain, mutta litteroidessani nauhoja huomasin, että puheessani oli murrepiirteitä. En usko, että minun puheeni olisi muuttanut informanttien puhetapaa yleiskieli-

seen suuntaan (ks. myös esim. 1). Vaikka olenkin heitä koulutetumpi, tilanne on tuttu heidän sukupolvensa ihmisille: heidänkin lapsensa ovat kouluttautuneet vanhempiaan enemmän.

Kaikki informantit ovat asuneet käytännöllisesti katsoen koko ikänsä Siikaisissa. Kaikki toimivat tai ovat toimineet maatalousyrittäjinä, eikä kenelläkään ole kovin paljon koulutusta. Olen käyttänyt seuraavanlaista merkintätapaa: N1 on ensimmäisen keskustelun naisinformantti ja M1 hänen miehensä, N2 ja M2 ovat toisen keskustelun aviopari ja N3 ja M3 kolmannen. Ensimmäisessä keskustelussa oli informanttien lisäksi ajoittain läsnä kaksi heidän lastenlastaan, noin 7-vuotiaat serkkutyöt (L). Kolmannessa keskustelussa kahvipöydässä istui eri aikaan kaksi pariskunnan jo aikuista poikaa (Mn3 ja P3, joka ei osallistunut keskusteluun).

Keskustelun epämuodollisuudella voi olla suuri vaikutus pronominiin esiintymiseen. Informantit eivät varsinaisesti tunteneet minua ennestään, mutta sukulaisuussuhteeni olivat kaikkien tiedossa. Ensimmäisessä ja toisessa keskustelussa puoliset olettivat minun tuntevan heidän lapsensa ainakin nimeltä, vaikka näin ei aina ollutkaan. Näin oli mahdollista puhua kaikille keskustelijoille tutuista ihmisistä, jolloin esimerkiksi kohteliaisuus ja kunnioituksen osoittaminen voivat näyttäytyä eri tavalla kuin haastatteluin hankituissa aineistoissa. Seuraavassa esimerkissä² näkyy selvästi, kuinka informantit viittaavat vanhaksi eläneeseen naiseen *se*-pronomiinilla, vaikka minä käytän *hän*-pronominia.

(1)

- 1 KY: eihän täti ollut sit semmoses kunnos eihän hän
2 ois [ymmärtäny enää mitää.] sehän oli se
3 N3: [nii:;,]
4 KY: testamentti tehty jo aikaa sitte.
5 M3: [mm m.
6 N3: [joo,
7 KY: yli kymmenev vuatta sitte.
8 N3: juu ei **siittä** nyt+olis enää pitkään+aikaan+ollu mitää.
9 KY: juu ei se tu-, ei hän tuntenu enää eikä,
10 N3: joo o?
11 KY: pitkää aikaa.
12 M3: kuinka vanhaks **se** elikää oikei.
13 KY: yheksäkyt yheksäv vuatiaaks.
14 M3: voi jessauta sentää, kauhia ikä.

Aloitan heti viittaamalla vanhukseen *hän*-pronomiinilla (r. 1). Se ei kuitenkaan vaikuta N3:n pronominiavalintaan: hän käyttää *se*-sanaa (r. 8). Mielenkiintoinen on oma korjaukseni rivillä 9. Aion ensin käyttää *se*-pronominia, mutta korjaan sen *hän*-pronominiksi. Silti M3 käyttää yhä *se*-viittausta (r. 12).

Siikainen kuuluu lounaisiin välimurteisiin, tarkemmin Porin seudun murteisiin. Samaa murrealueeseen kuuluvat naapuripitäjistä Merikarvia, Ahlainen ja Pomarkku. Honkajoki ja Kankaanpää kuuluvat hämäläismurteiden Ylä-Satakunnan murteiden ryhmään. Isojoki pohjoisessa kuuluu Etelä-Pohjanmaan murteisiin.

Siikainen voisi siis sijaintinsa puolesta olla ns. törmäysmurre. Se poikkeaa kuitenkin selvästi

² Olen litteroinut aineiston varsin karkeasti (merkkien selitykset ovat artikkelin lopussa). Kaikki esimerkeissä esiintulleet nimet olen muuttanut. Lihavointi osoittaa tarkasteltavat pronominit informanttien puheessa.

esimerkiksi Porin murteesta, mutta ei toisaalta kovin radikaalisti naapureistaan Meri-karviasta ja Ahlaisista. Lounaisissa välimurteissa *hän* ja *he* kuuluvat myös välittömään puheeseen, mutta eteläpohjalaisissa murteissa *hän*-, *he*-pronomineja käytetään pääasias-sa vain referaatissa (Kallio 1978: 69–70). Porissa *hän*-pronominia käytetään huomioide-ni mukaan kuitenkin Siikaisten murretta useammin. Syynä on varmaankin se, että Porin murre on lähempänä lounaismurteita, joissa *hän* on yleisesti käytössä, kun taas Siikaisten lähialueilla hämäläis- ja pohjalaismurteissa käytetään enemmän *se*-pronominia (Suomen murteiden sanakirja s.v. *hän*).

	N1	N2	N3	YHT.
<i>hän</i>	56	29	42	127
<i>he</i>	35	2	6	43
yht.	91	31	48	170
<i>se</i>	34	15	70	119
<i>ne</i>	62	24	41	127
yht.	96	39	111	246
YHT.	187	70	159	416

	M1	M2	M3	* YHT.
<i>hän</i>	13	5	1	19
<i>he</i>	1	-	-	1
yht.	14	5	1	20
<i>se</i>	15	21	41	77
<i>ne</i>	17	18	35	70
yht.	32	39	76	147
YHT.	46	44	77	167

Taulukko 1. Kolmannen persoonan pronomien jakautuminen puhujit-tain.

Puhujakohtaiset erot olivat aineistossa varsin suuret, kuten taulukosta 1 näkyy. N1 osoit-tautui tärkeimmäksi informantiksi tutkittavan aiheen kannalta.

Taulukko osoittaa, että naiset käyttivät miehiä paljon enemmän *hän*-, *he*-pronomineja (naisilla 170 esiintymää, miehillä 20!). Samansuuntaisia tuloksia ovat saaneet myös Nuoli-järvi (1986: 187) ja Mielikäinen (1988: 107–108). He pitävät syynä naisten yleiskielisempää puhetta ja pyrkimystä kohteliaampaan puhetyyliin. Heidän haastatteluaineistoissaan nämä voivatkin olla tärkeitä syitä *hän*-pronominin käytölle. Minun aineistossani kuiten-kin kyse on nähdäkseni jostain muusta. Kaikki aineistoni naiset puhuivat miehiään paljon enemmän lapsistaan ja muista kylän ihmisistä, kun taas miehet keskittyivät yleisempiin asioihin (erityisesti M3; ks. myös Mielikäinen mts. 107). Erityisesti N1, jonka puheessa *hän* esiintyi *se*-pronominia useammin, kertoi paljon kertomuksia, joita hän väritti usein referoinnilla, jolloin *hän* on käytössä.

Mielestäni tämän aineiston perusteella ei voikaan sanoa yleistäen, että Siikaisten murteessa naiset käyttävät enemmän *hän*, *he* -pronomineja kuin miehet. Tässä aineistossa on kiistatta näin, mutta se johtuu ennemminkin siitä, että naiset puhuvat enemmän ihmi-

▷

sistä ja miehet asioista, mikä tietysti on merkityksellinen valinta sekin. Tuntuu aika uskalletulta kytkeä sukupuoli suoraan sellaiseen kielen piirteeseen kuin vaihtelija. Aihepiiri ja puheen genre (kertomukset, yleistyksiset) vaikuttavat muuttujina vaihtelijan liian paljon.

Ochs on kirjoittanut kielen ja sukupuolen välisistä kytkennöistä ja todennut, että niiden välillä ei ole suoraa yhteyttä. Hänen mukaansa kielen ja sukupuolen suhde toteutuu erilaisten asentojen (*stance*), sosiaalisten tekojen ja toimintojen kautta. (1992: 340–342.) Ochs:n mielestä on tärkeää tutkia naisten ja miesten välisiä kielellisiä eroja funktionaalisesti ja erilaisia strategioita arvioiden eikä liittää tiettyjä kielen muotoja suoraan naisten tai miesten kieleen. Jälkimmäisessä tavassa tutkia kieltä pragmatiikka ja sosiaalinen todellisuus jäävät tutkimuksen tavoittamattomiin. Ochs kannattaa myös piirrekimppujen eikä yksityisten piirteiden tarkastelua. (Mts. 343–344.)

Uskoisin, että miesinformanttieni puheessa toteutuu sama vaihtelusysteemi 3. persoonan pronomien käytössä kuin naisillakin, mutta tämä aineisto ei tuo sitä ilmi. Ei kuitenkaan liene todennäköistä, että miehet eivät koskaan kertoisi tarinoita tai referoisi, vaikka tässä aineistossa he tekevät niin huomattavasti vähemmän kuin naiset³.

PUHEEN REFEROINTI

Kaikissa suomen murteissa *hän-*, *he-*pronomineja käytetään siis referaatissa viittaamassa alkuperäiseen puhujaan, joka usein on johtolauseen subjekti. Johtolauseessa on tavallisesti jokin puhumista merkitsevä verbi, joista yleisin on *sanoa*. Myös minun aineistossani on melko paljon tällaisia tapauksia. Seuraavassa N1 referoi naapurin pikkupoikaa: *Kalle sano että he otti sen+aina veneeseen ko he lähti, kalastelemaan ni kissa sai ruakaa*. N3 taas puhuu pojistaan, jotka eivät vielä halua äidin ostamia astioita: *mutta ko kaikki sanoo että älä heille mitääv viä laita kunn+ei tiä mitä tarvittee*. Imperatiivi antaa kuvan suorasta referaatista⁴.

En pohdi tässä referointia ilmiönä sinänsä, vaan vain sikäli kuin se liittyy 3. persoonan pronomien vaihteluun. Uskoakseni rajaus voi kuitenkin paljastaa jotain uutta referoinnista, koska pronominvaihtelun tarkastelu voi osoittaa referoinnin piirteitä sielläkin, mistä niitä ei ensi näkemältä uskoisi löytävänsä. Kuirin tutkimuksen yhtenä ongelmana onkin nähdäkseni se, että hän ei juuri pohdi, millä perusteilla hän on valinnut juuri ne esimerkit, joita hän käyttää. Hän on poiminut »referoinniksi tunnistetut esimerkit välittömine konteksteineen» ja uskoo, että hukkaprosentti on pieni (Kuiiri 1984: 60–61). Kuiiri saattaa olla oikeassa, mutta lukijan on vain luotettava hänen sanaansa.

³ Miesinformantit ovat muutenkin hieman erikoisasemassa aineistossani. M1 jäi melko puheliaan vaimonsa varjoon, M2:n vanhemmat taas ovat kotoisin Tampereelta, jossa M2:kin on asunut kaksi ensimmäistä elinvuottaan, joten hänen puheensa saattaa olla hämäläisempää kuin muiden. M3 taas tulkitsi haastattelutilanteen sellaiseksi, että siinä kuuluu puhua yleisistä asioista, joten hän pysyttäytyi geneerisellä tasolla.

⁴ Kuiiri (1984: 116–124) puhuu *hän-*, *he-*pronomineista redusoituneen referaatin merkkinä, mutta termi on mielestäni epäonnistunut (ks. myös Hakulinen 1984: 364). Alkuaan redusoivilla elementeillä tarkoitettiin *se ja se*-tyyppisiä aineksia, joiden avulla puhuja voi jättää osan referoimastaan lausumasta pois (Kuiiri mts. 115). *hän* ja *he* eivät kuitenkaan ole tällaisia elementtejä. Ne vain selventävät sitä, että kyse on referaatista (Hakulinen mts. 364).

Koska *hän* ja *se* ovat selvästi eri tehtävissä referoinnissa, puhuja voi *se*-pronominin avulla osoittaa lopettavansa referoinnin ja esittävänsä omia kommentteja asiasta.

(2)

- 1 N3: Siikastem pappiki on kylä kahr-, **hän** sano että **häj** jua kol^omekymmentä
 2 kupillista keskimäärim päiväs. mutta ku **se** ottaa pualen kupil-, kupil-
 3 lista kaffetta ja sitte sitä ke-, kevytmaitoo, rasvatonta maitoo siin+on
 4 puålet sitte.

Referaatissa on *hän*-pronomini (r. 1) aivan odotuksenmukaisesti. Sen sijaan rivillä 2 N3 käyttää pronominia *se*, mikä osoittaa selvästi, ettei kyse ole enää papin puheista, vaan N3:n omista havainnoista. Huomattakoon, että johtolauseessakin on *hän*-pronomini (r. 1), mikä on hyvin yleistä Siikaisten murteessa (Kaustisen murteesta ks. Eväsoja 1976: 23). On oikeastaan aika luontevaa, että puhuja voi vihjata aloittavansa referoinnin käyttämällä johtolauseessa *hän*-pronominia (*he* on hyvin harvinainen, koska monien ihmisten puheita referoidaan harvoin). Johtolauseessa ei kuitenkaan ole välttämätöntä käyttää *hän*-pronominia kuten referaattiosassa.

Yksi syy *hän*-pronominin leviämiseen johtolauseeseenkin voi olla siinä, että raja johtolauseen ja varsinaisen referaatin välillä on toisinaan epäselvä. Kaunokirjallisuutta tutkineet Leech ja Short (1983: 323–324) puhuvat puheaktin kuvaamisesta, jossa kertoja ilmaisee, että puheakti on tapahtunut, mutta ei kerro tarkasti, mitä tai miten sanottiin. Kun puheaktiverbi kuvaa samalla sekä puhumista että puheen sisältöä, siinä on piirteitä sekä johtolauseesta että alkuperäisen lausuman sisällöstä. Esimerkiksi N3 sanoo: *meill +oli mämmii sitte pääsi (äisen+aikaa(n), hän ((pappi)) pyysi sitte soukkaa maitoo et mämmiin pistetään kermaa*. *Pyytää*-verbi toimii johtolauseen predikaattina, mutta kertoo samalla jotain olennaista papin alkuperäisistä sanoista puheaktin tahtomusluonteen takia. Sitä ei voisi korvata *sanoa*-verbillä, joka on yleisin johtolauseen predikaattiverbi aineistossani (vrt. Kuiri 1984: 167). Voisi kuvitella, että pappi on esittänyt pyyntönsä muodossa *voisin-ko saada soukkaa maitoo*, jolloin kohteliaisuus sisältyy N3:n puheessa *pyytää*-verbiin ja pyynnön sisältö on soukka maito.

Referoinnin säännöt ovat niin sitovat, että ne pätevät, vaikka alkuperäistä lausumaa ei olisi olemassakaan⁵. Seuraavassa N1 referoi naapurin pikkupojan todellisia ja potentiaalisia lausumia.

(3)

- 1 N1: mä na-, nauroin ko, me olimme Kallen, naapurim Kallen kans maanan-
 2 taina kaupas ja, Kallen tuli välillä sittep, pissahätä, ni Kalle sano, ei
 3 kehrannu mulle heti [sittes sanoos sitä mikä
 4 KY: [mm.
 5 N1: **hällä** o. mutta sano että kyllä mä mummu tykkäisin+olla pääskynen.
 6 mä kysyin että no kuinka ni, @no sais kat sillai vaam pruiskau(ttaa)@,
 7 ei tarttis topata eikä, laskee housuja ni sittem mä ymmärsin+että **hällä**
 8 on, oli pissahätä ni,

⁵ Routarinteen (1990: 34–35) aineistossa suoraa esitystä käytettiin usein viittaamassa hypoteettisiin tapahtumiin. Omassa aineistossani tällaisia esimerkkejä ei ole.

Vaikka johtolause on kielteinen eli lausumaa ei ole sanottu ääneen (r. 2–3), »referoinnissa» käytetään silti *hän*-pronominia (r. 5). Välillä N1 referoi Kallen todellisia puheita (r. 5–7), mutta silloin hän käyttää suoraa esitystä eikä muuta alkuperäistä *mä*-pronominia ja myös matkii äänellään tämän topakkaa puhetyyliä. Matkimisessa ei ole kyse tarkasta matkimisesta, vaan vihjailusta ja vaikutelman välittämistä (Kajanne 1994: 34–35). Lopussa N1 tulkitsee Kallen puheet eli referoi tämän tajuntaa ja viittaa tähän *hän*-pronominilla.

Kuiri käsittelee varsinaisen referoinnin lisäksi lausumia, joissa ei yksilöidä viestintätilannetta, jonka kielellisen viestimisen sisältöä toistetaan. Hän kutsuu keinoja tiedon lähteen osoittamiseksi (Kuiri 1984: 29). Mielestäni kuulopuheen osoittaminen ilmaisee paremmin tarkoitettua ilmiötä. Keinot ovat osittain samat, osittain toiset kuin varsinaisessa referoinnissa (ks. tarkemmin mts. 196–197; tämän aineiston kannalta Ylikahri 1995: 35–40). Tarkasteltavan aiheen kannalta on mielenkiintoista, että pronominien *hän* ja *he* vahva asema referaatissa vaikuttaa siihen, että ne voivat melkein yksinäänkin saada aikaan vaikutelman kuulopuheeseen perustumisesta. Kuiri ei ole aihetta käsitellyt, mutta voi olla, että hänen tutkimissaan murteissa ilmiö toimii toisin. Hänen aineistonsa on myös kerätty haastatteluin, mikä sekin voi vaikuttaa. Kun keskustelijat eivät ollenkaan tunne toisiaan, voi olla, että kuulopuheen osoittamisessa käytetään eksplisiittisempiä keinoja kuin tuttujen kesken. Toisinaan on vaikea erottaa kuulopuheen osoittaminen tajunnan referoinnista (ks. seuraavaa lukua). Seuraavassa esimerkissä puhutaan saman kylän maatalosta, jossa kaksi sukupolvea hoitaa yhdessä töitä.

(4)

- 1 N3: nii, Mika ja Sari on siinä töis mukana ni ei **niil** ook kovin paljo
 2 [aikaa sitte. ((käydä mökillä))
 3 KY: [nii.
 4 Mn3: miksei voi, pistää vanham parin töihin siks+aikaa ko itte on, mökillä,
 5 KY: nii.
 6 N3: no kyllä **ne** vuárotteleeki siinä.
 7 Mn3: no ni.
 8 N3: sen tähren **heillä** se yhtymä onki.

Pariskuntien tapa vuorotella töiden teossa on kerrottu faktana (r. 6), mutta yhtymän perustamisen syyt N3 ilmoittaa kuultuina. Hän käyttää *he*-pronominia ja sanoo vielä *sen tähren* (r. 8). Näin hänen ei tarvitse itse olla täysin vastuussa tiedon paikkansapitävyydestä, vaan hän voi vihjata, että tieto perustuu kuultuun. Toisaalta voi olla, että hän tulkitsee yhtymän jäsenten motiivivia yhtymän olemassaoloon. Tällöin *he*-pronominin käytön aiheuttaisi tajunnan referointi.

TAJUNNAN REFEROINTI

Vilppulan mukaan (1989: 395) puheen lisäksi myös ajatuksia, tunteita ja sielunliikkeitä voidaan referoida. Kuiri taas jaottelee ajattelun referoinnin siten, että vain ajatteluprosesseja voi referoida, mutta ajattelun tiloja ei voi. Hän huomauttaa myös, että »toisen ihmisen ajatte-

lu ei koskaan näy sinänsä, vaan saamme siitä aina tietoa vain puheen tms:n välityksellä». (Kuiri 1984: 46–47.) Mielestäni Kuiri liioittelee puheen osuutta. Toki tiedämme toisten ihmisten sielunliikkeistä muidenkin vihjeiden kuin puheen perusteella. Ilmeet ja tieto ihmisen mieltymyksistä ja persoonallisuudesta yms. lienevät usein ratkaisevammassa asemassa kuin varsinainen verbaalinen viestintä.

Kuiri liioittelee ehkä siksi, että ajattelun esittämisen keinot ovat hieman eri asemassa kuin puheen esittämisen keinot. Leech ja Short (1983: 318) jaottelevat ajattelun esittämisen samoihin kategorioihin kuin puheenkin esittämisen, mutta kaunokirjallisuudessa eri esittämisen tavat ovat kuitenkin eri asemassa. Huomattavin ero lienee suoran esityksen kohdalla. Puheen referointi suoraan on hyvin yleistä ja luonnollisen tuntuista kirjallisuudessa. Sen sijaan ajattelun esittäminen suoraan (*Matti ajatteli: »Rakastaako Liisa minua?»*) on keinotekoista, koska ajatukset eivät ensisijaisesti esiinny kielellisessä muodossa. Silti niitä voi referoida eri tavoin. (Mts. 342–348.) Kuirin käsitykseen ajattelun referoinnista on voinut vaikuttaa myös hänen tapansa kerätä aineistoa. Ajattelun referointia on voinut jäädä keräämättä, jos mielessä on muodollisia kriteerejä referoinnille.

Saukkonen on suomalaista nykyproosaa tarkastellessaan huomannut, että ns. eläytymisesityksessä pronominit *hän, he* ja *se, ne* käyttäytyvät eri tavoin. Toisinaan fiktiivisten henkilöiden tajuntaa esitetään ikään kuin sisältäpäin, jolloin *hän ~ se* -vaihtelu toimii samoin lainalaisuuksin kuin puhutuissa repliikeissäkin. (Saukkonen 1967: 289.) Erontekoa Saukkonen selventää havaintopiirin käsitteen avulla. Pronomini *hän* kuuluu puhujan havaintopiiriin, joten sitä käytetään referaatissa. Sen sijaan johtolause kuuluu myös puhuteltavan havaintopiiriin, joten siinä käytetään *se*-pronominia. (Mts. 287–288.)

Saukkosen esimerkit eläytymisesityksestä kuvaavat selvästi, mikä vaikutus pronomini-vaihtelulla on näkökulmalle. Saukkonen käsittelee laajasti Veijo Meren tuotantoa, josta taas Hakulinen (1988: 69) on huomauttanut, että sama pronomini voi saada eri teksteissä eri arvon. Uskoakseni pronomini-vaihtelulla merkitään Leechin ja Shortin tarkoittamia puheen ja ajattelun kategorioita. Kun johtolauseilla ja lainausmerkeillä ei kerrota, kenen puheesta tai tajunnasta on kyse, pronominit saattavat suomen systemissä tulla avuksi. Puhekielen vaihtelusysteemi on tällöin vaihtelun pohjana, vaikka kirjailija sitä muunteleisikin (Hakulinen 1988: 68).

Leech ja Short korostavat intentioverbien asemaa tajunnan referoinnissa. Ne ilmoittavat, että kuvauksessa on kyse subjektin tajunnan tilasta (mts. 341). Esimerkiksi N1 kertoo pojastaan, joka luuli kalkkunoita nähdessään, että ne ovat hakanneet toisensa verille, koska niiden kaulassa ei ole höyheniä. N1 kommentoi poikansa ajattelua: *hän kuvitteli että se on hakkaamisen tulosta mutta niillähän on semmonen*. Poika on tuskin sanonut kuvittelevansa, joten äiti on päätellyt hänen käytöksestään, miten hänen ajatuksensa on asiassa kulkenut. Samassa yhteydessä N1 selittää taustaa pojan luulolle (käynti häkkikanalassa lapsena) ja esittää loppukaneettina asialle: *häl luuli ny sitte että nua kal^akkunat+oli kans hakannu toinen toisensa mutt+ei*. Verbit *luulla* ja *kuvitella* ovat mentaalaisia verbejä, jotka kuvaavat puhujan arviota puheenalaisen tajunnasta. Tällöin puhuja tavallaan referoi puheenalaisen tajuntaa tai tulkitsee hänen puheitaan tai käytöstään. Ensimmäisessä esimerkissä kyse on luultavasti enemmän käytöksen tulkinnasta kuin toisessa, jossa pojan ihmettely (*ku ne on nii hakannu toinen toisensa*) saattaa olla tulkinnan pohjana (ks. Ylikahri 1995: 23).

Samantapainen esimerkki löytyy N3:n puheesta. Hän puhuu myös pojastaan.

▷

(5)

- 1 N3: ko meillä tua Make ko **sill**+olis ollut taipumusta tonnek keittiöhommaan.
2 KY: joo o.
3 N3: ja **se** olis sinnep pualellem menny mutta kunn+ei ketääm muita poikia
4 menny, sillel linjalle ni **hänn**+ei yksir rohjennu. ko **se** on [se- ,
5 KY: [jaa jaa.
6 N3: semmonen ujo ollu.

Ensin N3 esittää oman arvionsa pojan tilanteesta peruskoulun päätyttyä (r. 1). Hän käyttää odotuksenmukaisesti *se*-pronominia. Sen jälkeen hän jatkaa tilanteen kuvausta (r. 3–4), mutta mentaaliverbin *rohjeta* yhteydessä pronominiksi muuttuu *hän* (r. 4). Voi tietysti olla, että poika on suoraan sanonut, ettei uskalla mennä tyttöjen sekaan kokkilinjalle, mutta se ei oikeastaan vaikuta pronominin valintaan. Referoidaan sitten tajuntaa tai puhetta, pronomininä on kuitenkin *hän*. Tämän jälkeen äiti jatkaa omien arvioiden esittämistä ja puhuu pojan ujoudesta käyttäen *se*-pronominia (r. 4 ja 6).

Aina ei samankaltaisissa konteksteissa kuitenkaan käytetä *hän*-pronominia. N1 puhuu pojastaan, joka pienenä putosi maakellariin: *siel+oli pimeetä ni poika pel^ekäs ni ei se uskaltanu vastata meiräh huutoihin*. Mentaaliverbi *uskaltaa* antaisi odottaa, että subjektipronominiksi valittaisiin *hän*, mutta näin ei käy. Kyse ei voi olla N1:n omista havainnoistakaan, koska tapahtumahetkellä hän ei ole tiennyt, että poika on kellarissa peloisaan.

Tajunnan referointi liittyy kiinteästi siihen, kenen kannalta asioista kerrotaan eli näkökulmaan⁶. Tällöin myös motiivit ja syyt ovat tärkeässä asemassa. Esimerkiksi N1 puhuu naapurin työstä, joka piti tiskaamisesta: *ko Kaisa oli piäni ni hän tuli meille ihan sitä varten että hän sai tiskata*. Jos N1 olisi käyttänyt *se*-pronominia, näkökulma olisi ollut hänen havainnoissaan, mutta *hän* korostaa Kaisan näkökulmaa. Kaisa tuli intentionaan tiskata, *ihan sitä varten*.

KERTOMUKSET

Kertomuksissa käytetään varsin usein referointia, mutta kertomus on kokonaisuus, jossa muutkin seikat vaikuttavat 3. persoonan pronomien vaihteluun kuin referointi. Käsittelem aineiston kertomuksia siksi erikseen. Käytän tässä luvussa jonkin verran hyväkseni kirjallisuustieteellistä tutkimusta narratologian alalta. Tannenin mukaan (1984: 39) sekä puhutun että kirjoitetun tarinan juuret ovat suullisessa perinteessä, joten narratologian termistö sopii myös puhutun kielen tutkimukseen. Tannen on tutkinut ns. päärynäkertomuksia⁷ kreikkalaisten ja amerikkalaisten kertomina. Kalliokoski on tutkinut suullisia päärynäkertomuksia Suomessa ja huomannut, että pronomininvaihtelun avulla puhuja voi osoittaa empatiaa puheenalaista kohtaan. Ne kertojat, jotka kertoivat tapahtumista päähenkilöpojan kannalta, viittasivat tähän *hän*-pronominilla, mutta jos kertoja keskittyi tapahtumien kertomiseen oikeassa järjestyksessä, poikaan viitattiin pronominilla *se*. (Kalliokoski

⁶Näkökulma on Tammen mukaan (1983: 40–41) ymmärrettävä laajasti niin, että se käsittää näkemisen lisäksi kokemisen, kuulemisen, tietämisen jne.

⁷Päärynäkertomusten koeasetelmassa koehenkilöt näkevät lyhyen mykkäfilmin. Sen jälkeen heitä pyydetään kertomaan suullisesti tai kirjallisesti filmin tapahtumat. (Tannen 1984: 23.)

1991: 150–151.) Hän on kuitenkin nähdäkseni väärässä väittäessään, että puhujat siirtyvät kirjakieliseen tyyliin empatiaa ilmaistessaan (mts. 159–160). Ainakin kolmannen persoonan pronomien kohdalla kyse on vanhasta vaihtelujärjestelmästä, jota kirjakielen käytäntö ei tue. Myös Laitinen (1995: 67) on sillä kannalla, että systeemi on puhutun kielen oma.

Labov on tutkinut lähinnä New Yorkin mustien nuorten miesten tuottamia kertomuksia. Hän on jaotellut kertomuksen osiin, joita esiintyy taitavilla kertojilla (ei tosin aina yhdessä kertomuksessa kaikkia osia). Usein kertomus aloitetaan lyhyellä *yhteenvedolla*. Sen jälkeen kertoja siirtyy *orientoivaan* jaksoon, jossa tapahtumapaikka, -aika ja henkilöt tuodaan esille. (Labov 1972: 363–364.) Sitten päästään itse *tapahtumien* kuvaamiseen, jossa on oleellista ajallinen tapahtumasarja, josta kerrotaan (mts. 359–361). Tapahtumien kuvaamisen lomassa taitavat kertojat usein *arvioivat* kertomuksen tapahtumia tai osallistujia. Tällöin kertoja yrittää vakuuttaa kuulijan siitä, että kertomus on kertomisen arvoisen. (Mts. 366–367.) Kun kertomus alkaa lähestyä loppuaan, kertoja voi kertoa *lopputuloksesta* (mts. 370). Kertomuksen viimeistä osaa Labov kutsuu musiikkitermillä *coda*. Siinä kertoja voi ilmoittaa, että kertomus loppui (*se siitä*). Toisinaan coda kuroo yhteen tarinan ja sen kertomisen välisen ajan ja palauttaa kuulijan kertomishetkeen. (Mts. 365–366.)

Hakulisen mukaan *hän* on kaunokirjallisessa kerronnassa kehittynyt päähenkilön pronomiksi sitä kautta, että sitä käytetään arkikerronnassa suoran esityksen *minä*-pronominin tilalla. Siitä *hän* on siirtynyt ajatusreferaatin minäksi ja sitä kautta taas tekstin päähenkilöksi. Pronomini *se* taas on ajatusreferaatin kohde ja siten tekstin sivuhenkilö. (Hakulinen 1988: 60.) Usein kertomuksen päähenkilö on sama kuin alkuperäinen kertoja, jolloin pronomivaihtelu toimii kuten referoinnissa muutenkin. Seuraavassa esimerkissä päähenkilö ei kuitenkaan ole itse tapahtumista kertonut, mutta silti häneen viitataan *hän*-pronominilla jo orientaatio-osassa (r. 15), kun aletaan kertoa kuohuttavaa tarinaa. Kertomus on kylällä hyvin tuttu; se koskee nuorta kauppa-apulaista, joka menetti 1970-luvulla osan sormistaan kyläkaupan lihamyllyssä.

(6)

- 1 N2: mutta mitäs siltä meni siltä, Mattilan Leenalta siinä,
 2 M2: no **sill**+ei jäänyk ku,
 3 N2: osuuskaupan lihat- ((tiskillä))
 4 M2: pikkusormi ja peukalo.
 5 N2: joo.
 6 M2: **siltä** meni kaikki nua kes[kusormet.
 7 KY: [mm, nii se on tuala,
 8 M2: Saarikoskella,
 9 KY: nii se on siinä,
 10 M2: Mattilan [kaupas, joo.]
 11 KY: [kaupassa joo,] sitä ain välil näkee ku [käydään siinä,]
 12 N2: [**hän**+oli silloin täällä,]
 13 osuuskaupalla töis,
 14 [ko se,] vahinko sat[tu.
 15 KY: [joo mä muistan sen.] [mä oon ollut+silloin,
 16 M2: pisti lihamyllyyn se, kaðmeeta.
 17 N2: sä satuit sinne just [menemään,
 18 KY: [joo.
 19 M2: juu.
 20 N2: si(lloin) [aamulla ko se oli tapahtunu että,
 21 KY: [ai jaa.

▷

- 22 N2: mut et kyllä **hän** aika vahva ko, ei niin yhtään menny^t, tajunta eikä
 23 mitään+et,
 24 KY: joo.
 25 N2: Lehtisej johtaja **häntä** silloin sitte lähti sillä paketti(autolla viemään,
 26 M2: joo.
 27 N2: sairaalaa. Leena ei siitä kyllä ja ((‘myöskään’)) yhtään, lannistunu eikä
 28 se elämämmyönteisyys menny et(tä) vaikka ajattelis+et ko silloin oli niin
 29 nuari,
 30 KY: nii.
 31 N2: tyttö et se ois+ollun niin kova isku, mutta,
 32 KY: joo.
 33 N2: kyllä **hän**, tekee ihan kyllä, kaikkia,
 34 KY: niin eiks hän oo, onks hän kodinhoitaja vai,
 35 N2: joo.
 36 M2: joo.
 37 KY: on sillai et viikoloppusin taitaa olla siä kaupassa et muuten se on se
 38 mies sielä.
 --
 39 M2: se, om miäs vahä semmone, jurtikka ettei se oikein tua,
 40 N2: asi(akaspal^avelija vai,
 --
 41 M2: Leena on ihan, vastakohta se kyllä, [tekee kaupaa ja,] puhuu.
 42 N2: [juu:::,]

Labovin kertomuksen rakenneanalyysi sopii tähän kertomukseen hyvin. Yhteenvedossa, jonka N2 ja M2 tuottavat yhdessä, käytetään tulevasta päähenkilöstä vielä *se*-pronominia (r. 1–6). Juuri ennen tätä keskustelun osaa on puhuttu muista kyläläisistä, joilta puuttuu sormia, joten kertomuksen tarkkaa alkamiskohtaa on vaikea erottaa. Alku kyllä toimii niin hyvin yhteenvetona, että se jo mielestäni kuuluu kertomukseen. Orientaatiossa N2 viittaa Leenaan *hän*-pronomiinilla (r. 12–14), ja sen jälkeen sekä itse tarinassa että arvioinneissa Leena on *hän* (r. 22, 25 ja 33). Tarina on ilmeisesti niin tuttu, että sitä ei kovin tarkasti kerrota, vaan N2 keskittyy arvioimaan: *mut et kyllä hän aika vahva; Leena ei siitä ja yhtään, lannistunu – – mutta kyllä hän, tekee ihan kyllä, kaikkia*. Jälkimmäisen lauseen voisi tosin tulkita *codaksikin*. Labov (1972: 371) puhuu kertojista, joille on tyypillistä juuri arvioinnin suuri määrä kertomuksissa. N2 on mitä ilmeisimmin tällainen kertoja. Kun tarinan jälkeen siirrytään minun aloitteestani (r. 34) nykyhetkeen ja Leenan ja tämän miehen arviointiin, heihin viitataan *se*-pronomineilla (r. 39 ja 41). Tulkitsen tämänkin osan vielä *codaksi*.

Pronominivaihtelu ei ole aivan samanlaista kuin referoinneissa. Leena ei ole itse tapauksesta kertonut, mutta hän on niin kiistaton päähenkilö, että häneen viitataan *hän*-pronomiinilla. Itse asiassa N2 viittaa henkilöön, jolta hän itse on kuullut tapauksesta ensi kertaa: mieheensä (r. 17). Tarinaa ei kuitenkaan esitetä tämän kertomana.

Myöskään seuraavassa pitkässä kertomuksessa päähenkilö ei ole alkuperäinen kertoja. N1 kertoo toista pikkutyttöä (nauhoituksen aikaan tyttö oli n. 7-vuotias) kohdanneesta onnettomuudesta. Vahingon sattuessa tyttö oli parivuotias, joten hän ei ole itse voinut tapauksesta kertoa. Alkuperäisinä kertojina toimivat tytön vanhemmat, mutta tarina etenee varsin pitkälle ennen kuin alkuperäiseen kertojaan päästään.

(7)

- 1 M1: kylä tualla Marilla oli aika reikä kans korvan eres ko, se tua oli to-, kun
 2 kaham piäni kahrev vanha ni, **hän**,

- 3 N1: ei **se** voinun niinkäv vanha viä olla, mutta ehkä pualentoista,
 4 M1: oli tämmönen+ananaspurkki ja, katos siin+oli se,
 5 N1: niin ko muksut,
 6 M1: [käännetty sillai ja **hän**, söi,
 7 KY: [joo joo,
 8 M1: siältä sitte ko äiti oli sanonu ko lähti [töihi,
 9 N1: [e:i ko, äit-, flikat+oli
 10 pyytänyt iltapalaa ja **hän**+oli,
 11 M1: niin+oli.
 12 N1: sen [isommam purkin ni kerinny avaamaa päytää ja
 13 KY: [mm.
 14 N1: oli sit sanonu flikoille ko **ne** oli pöyräm molemmim pualin,
 15 KY: mm.
 16 N1: että **häh** hakee kupit ja meni kaapille ja siinä välih flikka katop pisti
 17 kätensä^s sinne, kuppiin, että [**hän**+ottaa siitä [ny kokonaisej ja,
 18 KY: [mm. [nii,
 19 N1: ku'nka ollakkaan ni se, purkki juuttu flikan
 20 [käteen, [se oli tiätysti sev verran,
 21 KY: [mm. [mm m.
 22 N1: misä asennos sitte oli,
 23 KY: mm.
 24 N1: ja, tuali luiskahti alta ja flikka putos sen tualin kans lattialle ja se purkki
 25 perästä ja,
 26 KY: ai jai,
 27 N1: se avattu kansi veti tästä auki,
 28 KY: hy:i.
 29 N1: Hanna sano että **hän** soitti **hän** tiäsi misä Jussi on
 30 [ni **hän** soitti **sillej** ja, sano että Mari on,
 31 KY: [mm.
 32 N1: Marill+om pääs haava ja, no se Lempola(v) frouva meni sitte
 33 rappusille ko [miähet korjas pihal[la
 34 KY: [mm, [mm,
 35 N1: autoo, Ilona oli huutanu että Jussi äkkiä kotii että Marin+om pää auki,
 36 ni ja Jussi sano että ei **hän**+o ikänä niil lujaa kirkolta tullu kotio ko **se**
 37 **hän** sillon tuli,
 38 KY: mm m.
 39 N1: juu ja sitte läh^arettiin Noormarkkuuj ja **he** otti, oli ottanu sitte
 40 kummakki flikat mukaaj ja, Noormarkus sanottiin+että,
 41 M1: no? ((lapsille))
 42 N1: @menkää Poriin@ että **he** ei tee flikkasen naamalle^m mitää.
 43 KY: joo.
 44 N1: se oli täs [ihan,
 45 M1: [tule tänne. ((lapset kikattelevat taustalla))
 46 N1: tuus näyttään Mari. tuu, Mari meni sit isäj ja äirin kans. tuas+on
 47 tommonev [valkone jälki.
 48 KY: [mm m.
 49 nii on joo. ((katsoo tytön päätä))
 50 N1: Mari meni isä ja, isän kans sitte sinne sisälle ja lääkäreitten kans ja sitä
 51 neulottiij ja plaastaroiitiij ja Minna jäi äirin kans siihen aulaan
 52 [ođottamaaj ja **ne** tuli sieltä takasin ni,
 53 KY: [mm m.
 54 N1: tulivat meille ja Minna sano että kylä @Mari huusi niin ko sonni-
 55 mullikka@, mitä **se** oli joku semmone kolmej ja pualev vuadev vanha
 56 ko ei **niill**+ook [ko hiukan toista vuatta ikä^eeroo,
 57 KY: [joo.
 58 N1: ja mua nauratti, Minna sano että nii huusi ko sonnimumullikka.
 --
 59 N1: sitte^p pistettii, eiko **sill**+ollus sities semmonen, side ympäri pään,

- 60 [se oli nii hyvännäkönen.
 61 M1: [mm.
 62 N1: [ne on kylä niin+eläväisiä.
 63 KY: [joo.

M1 aloittaa orientoivan osan, jossa hän muistelee tytön ikää tapahtumahetkellä ja käyttää tästä *se*-pronominia (r. 1–2). Vuoronsa lopuksi hän rupeaa tulkintani mukaan aloittamaan tarinaa, mistä on merkinä *hän*-pronomini (r. 2). Vaimo kuitenkin keskeyttää, koska hän on eri mieltä tytön silloisesta iästä (r. 3). Myös hän viittaa Mariin *se*-pronomiinilla. Varsinaiseen tarinaan M1 pääsee rivillä 4, ja hän aloittaa kertomuksen aivan kuin se olisi satu tai kansantarina: *oli tämmönen+ananaspurkki*. Näin hän orientoi kuulijat odottamaan kertomusta. Hän käyttää myös pluskvamperfektia (r. 6, 8), mikä osoittaa, että hän ei itse ole ollut tapahtumaa todistamassa, vaan joku on sen hänelle kertonut. Alussa ei suoraan sanota, kuka tapauksesta on kertonut, mutta implisiittisesti käy ilmi, että kertoja on tyttöjen äiti eli pariskunnan miniä (r. 8). Rivin 14 *ne* viittaa odotuksenmukaisesti muuhun kuin kertojaan, mutta mielenkiintoinen tapaus on rivillä 17. Siinä sivulauseessa on tyypillinen tajunnan referoinnin rakenne: päälauseessa esitetään toiminta (*flikka pisti – kätensä sinne kuppiin*, r. 16–17), ja *että*-lauseessa esitetään toiminnan motivaatio eli referoidaan toimijan ajattelua (r. 17). Kertomuksen päähenkilö luonnollisesti omii tajunnan referoinnin usein itselleen (ks. Hakulinen 1988: 60). Päähenkilötyttöön viitataan tässä kertomuksessa usein *flikka*-sanalla (r. 16, 19 ja 24). Voi olla, että juuri lapsiin viitataan tällaisilla nimityksillä (*likka, poika, tyttö*), mutta muitakin syitä saattaa olla.

Kerronnan painopiste muuttuu riviltä 29 alkaen. Nyt keskitytään enemmän vanhempien toimiin, mistä kertoo sekin, että johtolauseetta käytetään ensimmäisen kerran (r. 29). Tarinan alkuperäinen kertoja on tärkeämpi nyt kuin lapsen vammoja selvitettäessä. Referointi selittää jakson pronomivalinnat: alkuperäisiin kertojiin (Hanna r. 29–32, Jussi 36–37) viitataan *hän*-pronomiinilla. Mielenkiintoinen tapaus on riveillä 36–37, jossa N1 ensin viittaa Jussiin *se*-pronomiinilla mutta korjaa sen heti *hän*-pronominiksi. Myös rivin 39 aikamuotokorjaus (*otti, oli ottanu*) kertoo, että N1 hyvin tietoisesti tekee tarinaa ja kertoo aikaisempien puhujien kertomaa⁸.

Tapahtumien kuvaaminen jää kertomuksen tässä kohdassa taka-alalle, kun N1 ja M1 haluavat minun näkevän arven pikkutytön päässä (r. 45–47). Näin konkreettista codaa ei Labovin esimerkeissä ollut, ja se osoittaa myös, että coda ei aina sijoitu kertomuksen loppuun. Olen tulkinnut tämän osan codaksi, vaikka se ei kaikkia sen tunnusmerkkejä täytäkään. Se toki kuroo yhteen tapahtumahetken ja nykyhetken mutta ei osoita, että kertomus olisi lopussa. Toisaalta arpea voisi hyvin pitää lopputuloksenakin.

Näkökulma vaihtuu useita kertoja tarinan kuluessa. Ensin pikkutyttö on pääosassa ja hänen tajuntaansakin referoidaan (r. 17), mutta sitten päähuomio kiinnittyy vanhempien reaktioihin. Mielenkiintoista on myös se, mitkä tapahtumat kerrotaan nimenomaan kuultuina eli pluskvamperfektia käyttäen. Esimerkiksi sitten kun aletaan puhua vanhempien reaktioista (r. 29–), johtolauseessa ja sitä seuraavassa referaattiosassa käytetään imperfektiä (r. 29–30). Rouva Lempolan liikkeet N1 esittää kuitenkin myös imperfektissä (r. 2),

⁸Tammen narratologisen hierarkian mukaan (1983: 46) tässä tarinassa on monta sisäkkäistä kertojaa ja kuulijaa. N1 kertoo minulle ja M1:lle, mitä Hanna ja Jussi ovat sanoneet hänelle siitä, mitä rouva Lempola on sanonut autonkorjaajille (r. 32–33) tai lääkärit koko perheelle (*Noormarkus sanottii*, r. 40–42).

vaikka Hanna ei ole voinut hänelle niistä kertoa. Nähdäkseni imperfektin käyttö korostaa toimintaa eikä sitä, että joku olisi sen havainnut. Toinen alkuperäinen kertoja Jussikin on voinut havaita vasta liikkeen tuloksen eli rouvan rappusilla. Pluskvamperfekti lausumassa *Ilona oli huutanu* (r. 35) sen sijaan korostaa sitä, että asia on nimenomaan N1:lle kerrottu. Lopussa tapahtumien kerronnassa siirrytään referoinnista N1:n omiin havaintoihin, jolloin pronomineina ovat *se* (r. 55) ja *ne* (r. 56).

Vilppulan mukaan puhujat käyttävät usein *hän, he* -pronomineja, kun ovat itse olleet tapahtumissa mukana. Vastaavasti pronomininä on *se* tai *ne*, kun puheena oleva siirtyy muiden kokemuspiiriin. (Vilppula 1989: 392.) Tämän esimerkin valossa näyttää olevan juuri päinvastoin. Kun perhe tulee isovanhempien luo, kertoja alkaa puhua omista havainnoistaan ja käyttää *se-, ne*-pronomineja. Vilppula onkin esimerkissään sekoittanut kokemuspiirin referoinnin ilmiöihin: *se*-pronomini esiintyy hänen esimerkissään siksi, että puhuja kertoo asiasta, josta on kuullut toisilta, mutta *se*-pronominin referentti ei ole alkuperäinen kertoja (ks. Vilppula 1989: 392, esimerkki 5).

Kertomus loppuu siihen, että perhe tulee isovanhempien luo ja isosisko pääsee vielä kommentoimaan pikkusiskon käytöstä (r. 54–56 ja 58). Kertomusten eri osien höystäminen referoinnilla on Labovin mukaan (1972: 372–373) tyypillistä hyvälle kertojille, jollaiseksi N1:n voi lukea. Sama taipumus näkyy myös esimerkissä 3, jossa N1 referoi, vaikka todellisuudessa mitään ei ole sanottu (ks. myös Ylikahri 1995: 52–55). Riveillä 55–56 N1 selittää arvioinnissaan hieman tarinanulkoista maailmaa eli sisarusten ikäeroa. Lopuksi N1 kommentoi tapahtumien tulosta eli sidettä Marin päässä (r. 59–60). Lopun codana tässä kertomuksessa toimii N1:n kommentti lapsista: *ne on kylä niin+eläväisiä* (r. 62). On epäselvää, keitä hän tarkoittaa. Mahdollisesti kyseessä ovat juuri kyseisen perheen työtöt tai myös heidän sisarensa (läsnä on kaksi serkusta), tai sitten mukana ovat myös lasten vanhemmat, sillä ennen kertomusta puhuttiin heidän lapsuudenaikaisista kolhuistaan. Lausuma saattaa olla myös geneerinen huomio pikkulapsista yleensä. Joka tapauksessa N1 osoittaa selvästi, että kertomus on nyt päättynyt.

Päähenkilöön ei kuitenkaan aina viitata *hän*-pronomiinilla. Joskus kertoja pitää tärkeämpänä ilmoittaa sen, kenen suulla puhutaan, kuin korostaa päähenkilön asemaa. Seuraavassa esimerkissä puhutaan kaikille tutusta vanhasta miehestä, joka edellisenä kesänä souti pitkän matkan Pomarkun kirkkoon ja poltti käsivartensa pahasti. Tapani on N3:n ja M3:n poika.

(8)

1	N3:	se oli juhannuksena kuule, ko se meni sinnek kirkkoo, se oli, poikennu
2		Rahalaruos Tapanin tykönä että, takasintulles että hän sai juamista.
3	KY:	joo.
4	N3:	hänel oli kauhee jano ollu ko, Tapani sano että hän nousi seittemän aikaa
5		ylös, ja sano että ennen sitä se oli menny siitä ohitte sittej jo soutamalla.
-		-
6	N3:	nii se oli Kuivaskannasta lähteny ja sitte menny, Pitkälle rannalle
7		soutamalla ja sitte Kuivaskannasta pyäräs (-, oliko) se pyärällä menny
8		siihen aamulla.
9	KY:	niiv varmaan, en tiä. niiv varmaan tuskin sitä kukaan on kyyttimään
10		lähteny [niin aikasee.
11	N3:	[e:i kylä se pyärällä oli menny, ensi al ^a kumatkaa. saa vaa
12		hattuu nostaa ei kaikki.

▷

Tapani on tarinan alkuperäinen kertoja, joten häneen viitataan *hän*-pronominilla (r. 4). Ennen johtolauseetta myös soutajaan viitataan *hän*-pronominilla (r. 2 ja 4), mutta johtolauseen jälkeen käyttö on varattu alkuperäiselle kertojalle. Soutajaan viittaavat *hän*-pronominin saattavat johtua sisäkkäisestä referoinnista, eli Tapani on referoinut soutajaa ja äiti referoi poikaansa referoimassa. Tapahtumien kulun selostuksessa päähenkilöstä käytetään koko ajan *se*-pronominia (r. 5–8 ja 11). N3 kertoo soutumatkan vaiheet kuultuna, mutta ei kerro, kuka on alkuperäinen kertoja. Voi olla, että Tapani on kertonut osan ja osa on päättelyä. Kukaan ei kuitenkaan ole nähnyt soutajan lähtöä. Osa tarinasta perustuu oletukseen, että jos tiettyyn aikaan soutaa tietyn paikan ohitse, on täytynyt mennä siitä toiseen suuntaan ohitse hyvin aikaisin.

Päähenkilön *hän*-pronominia voi pitää referoinnin laajentumana tajunnan referoinnin kautta. Kun tapahtumista kerrotaan päähenkilön kannalta, hänen tajuntaansa usein referoidaan. Kertomuksissa esiintyy myös paljon ns. tavallista referointia, jossa kertoja referoi tarinan henkilöitä. Eri informantit käyttävät varsin erilaisia kertomisstrategioita. Esimerkiksi N2 keskittyi arvioimaan tapahtumia, kun taas N1 värikkäästi kertoi tapahtumien eri vaiheet, usein käyttäen jonkun henkilön ääntä apunaan eli referoiden⁹.

TIETTYYN TILANTEESEEN VIITTAAMINEN JA YLEISTÄMINEN

Referointitapauksia lähellä ovat tiettyyn tilanteeseen viittaamiset. Tällöin puhuja korostaa tilanteen ainutkertaisuutta ja sitä, että kyseessä ovat juuri tietyt ihmiset¹⁰. Spesifisyys saattaa liittyä pronominivaihteluun, mutta on hyvä pitää mielessä, että spesifisyys on eri asia kuin tunnettuus¹¹. Penttilän mukaan (1955: 155–156) uudelleenmaininnat tekstissä eivät välttämättä tee referentistä tutumpaa, vaikka se onkin määräinen (ks. myös Vilkuna 1992: 1–2).

Aineistossani vaikuttaa siltä, että *hän*-, *he*-pronominin voi viitata vain spesifisiin tarkoitteisiin, kun taas *se*-, *ne*-pronominia voidaan käyttää sekä spesifisti että epäspesifisti. Toinen ero aineistossani vaikuttaa olevan se, että vaikka referentti olisikin spesifi, geneerinen predikaatti saa usein subjektikseen *se*- tai *ne*-pronominin. Tämä koskee lähin-

⁹ Kertomukset ovat hyvin mielenkiintoinen tarkastelun kohde pronominivaihtelun kannalta. Käsittelemieni asioiden lisäksi nähdäkseni on mahdollista, että toisinaan kertomuksen kohokohdassa käytetään *hän*-pronominia päähenkilöstä, johon muuten on viitattu *se*-pronominilla (Ylikahri 1995: 57–60). Toisinaan taas tuntuu, että kertoja suhtautuu hellästi puheenalaiseen, jolloin pronominiksi valitaan myös *hän* (mts. 31, 58). Yli-Vakurin mukaan (1986: 116–118) *hän* voi ilmaista leikillisyyttä tai erityisesti eläimistä puhuttaessa mielistelyä tai myötätuntoa. Kalliokoski (1991: 150–152) taas puhuu empaattisuuden ilmaisemisesta *hän*-pronominin käytön yhteydessä. Aineistoni on kuitenkin liian pieni, jotta näitä huomioita voitaisiin pitää todistettuina.

¹⁰ Aiemmissä tutkimuksissa asiaan ei ole juuri kiinnitetty huomiota, mutta Kallion mukaan (1978: 71) pääsääntönä voidaan pitää sitä, että tutusta henkilöstä käytetään pronominia *hän*, kun taas vieraiseen viitataan pronominilla *se*. Asia on tuskin näin yksioikoinen, mutta jotain perää siinä saattaa olla. Näköharhaa ajattelussa voi olla siksi, että tuttuja henkilöitä varmasti referoidaan useammin kuin vieraita, joten heihin viitataan siksikin useammin *hän*-pronominilla.

¹¹ Vilkunan mukaan spesifisyys ja definiittisyys on pidettävä erillään. (In)definiittisyys liittyy siihen, että potentiaalinen tarkoite on ainutkertainen kuulijalle, kun taas (epä)spesifisyys riippuu siitä, viitataanko erityiseen tarkoitteeseen vai ei. (Vilkuna 1992: 82.) Suurin osa aineistoni pronomineista on definiittisiä ja spesifisiä, koska niillä viitataan johonkin jo aiemmin mainittuun (ks. mts. 1–2).

nä habituaalisuutta ja erilaisia ominaisuuksia. Myös geneerisyyden suhteen sama jako näyttää pätevän: vain *se* ja *ne* sopivat geneerisiin lauseisiin. Sinänsä ei ole yllättävää, että *hän* ja *he* viihtyvät hyvin konteksteissa, joissa puhutaan tietystä tilanteesta. Kaikkein eniten kotonaanhan nämä pronominit ovat referaatissa, joka useimmiten liittyy juuri tiettyyn hetkeen, jolloin jostain on sanottu.

Habituuaalisuus on Vilkkunan mukaan (1992: 95, 142–143) kvantifioitua tai temporaalista epäspesifisyyttä. Se lähenee luonnollisesti geneerisyyttä, mutta ei ole ehkä aivan yhtä yleistävää. Habituuaalisissa lauseissa NP on kuitenkin useammin spesifinen kuin yleistyksissä ja vain predikaatti ilmaisee geneerisyyttä. Tiittula (1993: 332) puhuukin yleistävistä lausumista, jotka eroavat geneerisistä lausumista, koska ne voivat koskea myös partikulaarista NP:tä. Aineistoni perusteella Siikaisten murteessa näyttää olevan tendenssi, jossa habituuaalisen lauseen subjektipronomini on useammin *se* tai *ne* kuin *hän* tai *he*. Seuraavassa esimerkissä N1 puhuu naapurin nuoresta pariskunnasta.

(9)

- 1 N1: et tua Satu ja Mara on sikäli kivoja ku **ne** on nuaria kato,
 2 KY: mm.
 3 N1: että **niillähän**+on, ihan erilainen käsitys si allihasta, ja
 4 yleensä [lihasta,
 5 KY: [nii, nii joo, tottakai.
 6 N1: että ko, kaupasta saat mennä ostamaan ni
 7 os[tat vaan sitä [kyljystä eikä tule yhtään
 8 KY: [mm. [mm m.
 9 N1: sitä maha ihroja eikä [muita vastaavia mutta,
 10 KY: [mm.
 11 N1: kyllä **ne** vaan+on sisukkaasti joka vuasi ostanus sen sian-, pualikkaaj
 12 ja,
 13 M1: joo **se** on harvinainen, nais ihminen se, Satu, **se** ov viä ainoa lapski
 14 perhees ja, ja sattet tua, tyäläisperheen, laps, ihmeellisesti on, **se**
 15 juaksuttaa tota maata ja, kuaputtaa (viälä).
 16 N1: juu ja just joku päivä soitti ja kysy millai avomaankurkkua
 17 kasvatetaan+että **hän**+on, kauhian
 18 innostunu [tämmöseen, mitä voi niin ko, omalla,
 19 KY: [mm.
 20 joo.
 21 N1: tilalla tuattaa. kyllä **heill**+oli ensimmäisenä vuanna possujaki ko **he** meni
 22 naimisiin,
 23 KY: joo.
 24 N1: mut sillon **heill**+ei ollul lapsia ni, aina ko Mara lähti pois, suunnistamaan
 25 taikka, johonki semmosiin pitkä aikasem[piin töihin+et oli pois
 26 KY: [mm.
 27 N1: kotoo ni Satu meni, äitinsä, takka (('tai')) niin ko, omaan, syntymä-
 28 kotiinsa tonne järven taakse, ni ei ollu kuka ois ruakkinu possuja,
 29 KY: joo.
 30 N1: ja sillon me ostetti ih **heiltä** sitte se pualikas, ja sitte toisena vuanna ni
 31 Mara kysy että, (tä) **hän**+ostaa pualikkaan jos minä kasvatam mä sanoin
 32 selvä, asia on sovittu minä kasvatam me olemme joka päivä kotona ko
 33 meill+oli [sillon sitte
 34 KY: [mm.
 35 N1: vielä leh^emiä ni, se kävi se ruakkiminen siinä samas ja, sitte se oj jääny,
 36 jääny että meill+on nyt use ampana vuanna ollu jo, possuja ja on
 37 enemmäki,

▷

Pronominit *ne* ja *he* viittaavat koko esimerkin ajan Satuun ja Maraan, jotka mainitaan heti alussa (r. 1). Pronominit ovat siis spesifejä paitsi ehkä rivillä 3 (tästä hieman myöhemmin lisää). Myös yksikölliset kolmannen persoonan pronominit viittaavat kukin selkeästi Satuun (r. 13 ja 14) tai Maraan (r. 31). Mielenkiintoista onkin tarkkailla pronominiin liittyvän verbin aikamuotoa. Kaikkiin *ne*-pronomineihin liittyvä verbi on preesensissä (r. 1, 3) tai perfektissä (r. 11), kun taas *he*-pronominin yhteydessä verbi on imperfektissä (r. 21 ja 24)¹². Kolmannen persoonan pronomineista *ne* suosii preesensia voimakkaimmin predikaatin aikamuotona (Ylikahri 1995: liite 3). *ne*-pronomien yhteydessä puhutaankin tavoista (*ne* – – *on sisukkaasti joka vuasi ostanu* r. 11) ja ominaisuuksista (*ne on nuaria* r. 1; *niillähän+on* – – *erilainen käsitys* r. 3). Jälkimmäinen *ne*-pronomini (r. 3) saattaa Sadun ja Maran sijasta tosin viitata nuoriin yleensäkin. Kun Satuun ja Maraan viitataan *he*-pronominilla, lausumat ovat spesifisiä. N1 käyttää temporaalisia viitepisteitä: *ensimmäisenä vuonna* – – *ko he meni naimisiin* (r. 21–22), *sillon* (r. 24 ja 30). Rivin 31 *hän* on referaatissa.

Pronominit saattavat vaihtua varsin lyhyessäkin tekstipätkässä niin, että luontevin selitys tuntuu olevan tiettyyn tilanteeseen viittaminen. Seuraavassa N1 puhuu lapsista, jotka puhehetkellä hyörivät keittiössä ja ulkona.

(10)

- 1 N1: kyllä **ne** väliin pitää semmosia karnevaaleja täälä että,
- 2 KY: mm m.
- 3 N1: joskus otettiin valokuva (aki ko, **he** pisti lankakerät tähär rinnoillej ja
- 4 tännet takapuoleen+et'+oltiin niin ko puputyttöjä.
- 5 KY: aha, minkä ikäsi ne on.
- 6 N1: **ne** menee syksyllä kouluu.

N1 viittaa tyttöihin ensin *ne*-pronominilla (r. 1). Hän puhuu toistuvasta toiminnasta (*ne väliin pitää*), ja voi olla, että *ne*-pronominin referentteihin kuuluvat myös tyttöjen siskot. Kun N1 siirtyy kertomaan yhdestä ainutkertaisesta tapauksesta, josta on otettu valokuvia-kin, hän käyttää *he*-viittausta (r. 3). Tyttöjen tulevaisuudesta puhuessaan hän käyttää jälleen *ne*-pronominia (r. 6). Siihen voi tosin vaikuttaa minun esimerkkini, koska käytän kysymyksessä *ne*-pronominia (r. 5). Tässäkin esimerkissä *he*-pronominin predikaatti on imperfektissä ja *ne*-pronomien preesensissä.

Varsinaista habituaalisuutta eivät edusta karakteristiset tai tilapäiset tilat (Vilkuna 1992: 146), mutta aineistossani pronominit käyttäytyvät niissä monesti samalla tavoin. Esimerkiksi N1 lopettaa usein kertomuksen tai topiikin jonkinlaisella karakteristisella kuvauksella puheenalaisista (*ne on semmosia mummuj ja vaarim, piristyksiä; se on kyllä semmonen filosoohvi se Kalle. hyvä poika*; ks. myös esimerkin 7 loppua). Karakteristisuuden lisäksi on huomattava, että nämä ovat nimenomaan puhujan omia arvioita puheenalaisista, jolloin viitteitä esimerkiksi tajunnan referoinnista ei käytetä.

Habituaalisuus ei kuitenkaan täysin määrää pronomininvalintaa, vaan myös habituaa-

¹²Rivien 13–18 pronominivaihtelu selittyy tajunnanreferoinnin kautta. M1 selittää ensin omia havaintojaan ja pitää Satua harvinaisena verrattuna muihin työläisperheiden ainoisiin lapsiin. Harvinaisuus ei siis ole Sadun sisäinen tila, kun taas N1 perustaa arvionsa Sadun innostuneisuudesta tämän käytökseen ja ikään kuin referoi tämän tajunnan innostunutta tilaa.

lisissa konteksteissa käytetään välillä *hän-*, *he-*pronomineja. Esimerkiksi N3 sanoo: *aina sillon tällön he sanoo että se ja se toi*. Johtolauseessahan Siikaisten murteessa yleensä käytetään *hän-*, *he-*pronomineja. Toisaalta N1 käyttää *se-*pronominia habituaalisessa johtolauseessa seuraavassa esimerkissä. N1 sanoo: *Mari muistaa sev vieläki et se vähäv väliä sanoo että muistak sä mummu ko me mentii joen taa ja se vihnel lensi siitä*. Voi olla, että johtolauseessakin käytetään helpommin *se-*, *ne-*pronomineja, jos predikaatti ei ole heti pronominin jäljessä. Tässä subjektipronominin ja predikaatin välissä on juuri habituaalinen aines *vähäv väliä*.

Varsinaiset generiset lauseet poikkeavat habituaalisista siten, että niissä myös NP on geneerinen, ei pelkkä predikaatti. Geneeriseen NP:hen voidaan viitata vain *se-*, *ne-*pronomineilla. Monikko on yksikköä huomattavasti yleisempi generisissä lauseissa. Tyypillinen yleistys on M3:n puheesta (hän yleisti aineistossani ylivoimaisesti eniten): *siälä* ((Englannissa)) *juaraan, juako ne kaffetta lainkaam muuta ko, teetä*. Yksikkö tuntuu olevan vahvempi yleistys (Tiittula puhuu prototyypistä 1993: 341). M3 pohtii naapurikuntien murre-eroja näin: *eiko tua merikarvialainen sano, sano kirves ni se sanoo kitves ei se sitä se, laittaa sitä deetä ja ('myös') joka välii, mihin se ei kuulus*. Tätä yleistystä voi pitää Dahlin termein noomisena (ks. Vilkuna 1992: 139–141). Merikarvialainen käyttää M3:n mukaan *d*-äännettä kaikissa tilanteissa liioitellen. Yksikkö kuuluu Tiittulan mukaan (1993: 337) usein stereotypioihin, joihin tämänkin voi ehkä lukea. Monikossa pronominin valintaan vaikuttaa myös *se*, minkälaiseen joukkoon pronomini viittaa. Pääsääntönä voi pitää sitä, että *he* viittaa vain tarkoin rajattuun joukkoon, kun taas *ne* voi viitata epämääräisempäänkin joukkoon.

LOPUKSI

Olen hahmotellut jatkumon, jolla kolmannen persoonan pronomien vaihtelu tapahtuu. Toisessa ääripäässä ovat tapaukset, joissa vain *hän* ja *he* ovat käypiä. Tällaisia ovat selkeät referointitapaukset, joissa yleensä johtolause tai pluskvamperfekti kertoo, että on kyse referaatista. Puhetta ei kuitenkaan voi jakaa selkeästi referointiin ja välittömään puheeseen, vaan kyseessä on pikemminkin jatkumo. Referoinnin laajentumiksi olen kutsunut tapauksia, joissa käytetään yleensä *hän-*, *he-*pronomineja, mutta myös *se-*, *ne-*käyttö on mahdollista. Tähän joukkoon kuuluvat lähinnä kuulopuheeseen vetoaminen, tajunnan referointi ja kertomuksen päähenkilöön viittaaminen (on huomattava, että jos päähenkilö on eri kuin alkuperäinen kertoja ja molemmat esiintyvät tarinassa, alkuperäinen kertoja varaa käyttöönsä *hän-*pronominin).

Hypoteesini mukaan jonkin tietyn ainutkertaisen tilanteen osanottajiin viitataan Siikaisten murteessa usein *hän-*, *he-*pronomineilla, vaikka myös *se* ja *ne* ovat käytössä. Aineisto on liian pieni, jotta hypoteesia voisi pitää todeksinäytettynä, mutta nähdäkseni referaattikäyttö olisi voinut levitä myös faktuaalis-aikasidoksisiin konteksteihin (termistä ks. Vilkuna 1992: 94–95). Referointihan liittyy tyypillisesti tiettyyn ajallisesti rajattuun tilanteeseen.

Pronominin *se* ja *ne* ovat selvästi *hän-*, *he-*pronomineja yleisempiä habituaalisissa lausumissa, mutta toisinaan *hän* ja *he* ovat myös käytössä. Sen sijaan generisissä lauseissa *hän* ja *he* eivät esiinny lainkaan.

Olen hahmotellut esitellyn jatkumon vain yhden murteen nykykäytön perusteella. Nähdäkseni on kuitenkin mahdollista, että sama jatkumo toteutuu eri murteissa, vaikka pronominiin keskinäinen suhde olisikin erilainen eri kohdissa jatkumoa.

KÄYTETYT LITTEROINTIMERKIT

.	tauco, jota edeltää laskeva intonaatio
,	tauco, jota edeltää tasainen intonaatio
?	tauco, jota edeltää nouseva intonaatio
[päällekkäispuhunnan alku
]	päällekkäispuhunnan loppu
e::i	(kaksoispisteet) äänteen venytys
* *	muuta puhetta hiljaisempi jakso
@ @	äänien laadun muutos
(tai)	sulkeiden sisällä epäselvästi kuultu jakso
(- -)	sana, josta ei ole saatu selvää
(—)	pitempi jakso, josta ei ole saatu selvää
(())	litteroijan kommentteja tai selityksiä tilanteesta

LÄHTEET

- EVÄSOJA, HANNELE 1976: *Hän-* ja *se-*pronominiin käyttö Kaustisen murteessa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HAKULINEN, AULI 1984: Ensimmäinen suomen kielen väitös Joensuussa. – Virittäjä 88 s. 360–367.
- 1988: Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. – Lea Laitinen (toim.), *Iso-suinen nainen* s. 56–70. Yliopistopaino, Helsinki.
- JAKOBSON, ROMAN 1990 [1956]: *Shifter and verbal categories*. – Linda R. Waugh & Monique Monville-Burston (toim.), *On language* s. 386–392. Harvard University Press, Cambridge.
- KAJANNE, MILLA 1994: *Kertomuksen rakentaminen yksin ja yhdessä. Referointi, idiomiisuus ja kerronnan valta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KALLIO, JUSSI 1978: *Kolmannen persoonan dilemmat*. – *Sananjalka* 20 s. 52–74.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1991: *Empathy as motivation for style shifting in narrative*. – Jef Verschuren (toim.), *Levels of linguistic adaptation. Selected papers of the International Pragmatics Conference, Antwerp, August 17.–22. 1987. Volume II* s. 147–161. John Benjamins, Amsterdam.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 405. SKS, Helsinki.

- LABOV, WILLIAM 1972: The transformation of experience in narrative syntax. – *Language in the inner city* s. 354–396. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- LAITINEN, LEA 1992: Välttämättömyys ja persoona. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 569. SKS, Helsinki.
- 1995: Persoonat ja subjektit. – Pirjo Lyytikäinen (toim.), *Subjekti. Minä. Itse.* s. 35–79. *Tietolipas* 139. SKS, Helsinki.
- LEECH, GEOFFREY N. – SHORT, MICHAEL H. 1983: Speech and thought presentation. – *Style in fiction* s. 318–351. Toinen korjattu painos. Longman, Lontoo.
- MAKKONEN, MAIJA 1967: Havaintoja *hän*-pronominin käytöstä suomen itämurteissa. *Laudaturtutkielma*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MIELIKÄINEN, AILA 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 92–111. Yliopistopaino, Helsinki.
- MÄKIPÄÄ, SIRKKA 1991: Persoonapronominien käyttö satakuntalaismurteissa. *Pro gradu -tutkielma*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: Kolmannen sukupolven kieli. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 436. SKS, Helsinki.
- OCHS, ELINOR 1992: Indexing gender. – Alessandro Duranti & Charles Goodwin (toim.), *Rethinking context* s. 335–358. *Studies in the social and cultural foundations of language* 11. Cambridge University Press, Cambridge.
- PAUNONEN, HEIKKI 1993: Suomen mieli — oikea kieli. – *Virittäjä* 97 s. 81–88.
- 1955: Myöntölauseen subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. – *Virittäjä* 59 s. 148–160.
- ROUTARINNE, SARA 1990: »Älkää järkyttykö mut tääl on yks toukka!» Helsingiläistyttöjen dramaattisia juttuja. *Pro gradu -tutkielma*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SAUKKONEN, PAULI 1967: Persoonapronominien *hän:se*, *he:ne* distinktiivii oppositio. – *Virittäjä* 71 s. 286–291.
- Suomen murteiden sanakirja. Osa 4. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1994.
- TAMMI, PEKKA 1983: Kertoja tekstin hierarkkisessa rakenteessa. – *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 35 s. 37–54. SKS, Helsinki.
- TANNEN, DEBORAH 1984: Spoken and written narrative in English and Greek. – Deborah Tannen (toim.), *Coherence in spoken and written discourse* s. 21–41. Vol. XII in the Series *Advances in Discourse Processes*. Ablex, New Jersey.
- TIITTULA, LIISA 1993: Geneerisyys ja yleistäminen puhutussa diskurssissa. – Matti K. Suojanen & Auli Kulkki-Nieminen (toim.), 19. *Kielitieteen päivät Tampereella* 8.–9. toukokuuta 1992. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 16. Tampere.
- TOIVOLA-JUNTTILA, LEILA 1966: Havaintoja *hän*-pronominin käytöstä suomen länsimurteissa. *Pro gradu -tutkielma*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- TÄHTI, EIIJA 1978: *Hän* ja *se* -pronominien persoonainen käyttö suomen murteissa. *Pro gradu -tutkielma*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- VILKUNA, MARIA 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. *Suomi* 163. SKS, Helsinki.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. – *Virittäjä* 93 s. 389–400.

- YLIKAHRI, KRISTIINA 1995: Referoinnin rönsyt. Persoonapronominien *hän, he* ja *se, ne* käyttö Siikaisten murteessa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

THE USE OF HÄN, HE AND SE, NE PRONOUNS
IN EXTENSIONS OF REPORTED DISCOURSE
IN THE SIIKAINEN DIALECT

The article examines the variation of the third-person pronouns in the Siikainen dialect. The pronouns *hän, he* 'he/she, they' [human] and *se, ne* 'it, they' [non-human] are used differently in Finnish dialects compared to the way they occur in the standard language. In the dialects, the decisive factor is not whether or not the referent is human; the variation is more subtle, and also varies between dialects (Vilppula 1989). In all dialects *hän* and *he* are used in reported discourse to refer to the original speaker. In some dialects — such as the Siikainen dialect — *hän* and *he* are also used in other forms of discourse.

Because reported discourse plays such a major role in the variation of these pronouns, the article takes it as a starting point. However, no clear-cut distinction can be made between reported and direct speech: between them there lies a continuum. In »extensions» of reported discourse in the Siikainen dialect, *hän* and *he* are often used, although *se* and *ne* are also possible (in reporting proper, only *hän* and *he* are used). »Extensions» are defined as cases where the speaker reports on the referent's state of consciousness, or otherwise indicates that the report is based on something that has been heard or rumoured, etc. The main character of a narrative is also usually referred to with the *hän* pronoun.

Habitual and generic contexts favour *se/ne* pronouns. If the subject NP is specific and the predicate generic, the subject pronoun can also be *hän/he*, although *se/ne* are much more common. On the other hand, generic NPs only accept *se/ne* pronouns. In the Siikainen dialect it also seems that in factual, time-bound contexts *hän/he* are often chosen although *se/ne* also

occur. This can also be seen as a form of extended reporting, for reported discourse usually relates to a particular unique moment when a particular person said something.

The material consists of three conversations, in which the participants at least have mutual acquaintances although the researcher was not previously known to all the informants. The pronouns in this material are probably used in a fairly natural way, but the small size of the corpus affects the reliability of the results. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Vahtokuja 2 B 16, 01600 Vantaa